

Algirdas SABALIAUSKAS

KELETAS SMULKMENŲ JURGIO GERULIO BIOGRAFIJAI

Jurgis Gerulis (vokiškai jis rašydavosi Georg Gerullis¹) gimė 1888 m. rugpjūčio 13 d. Jogaiduose (Šilutės r., buvusioje Vilkyskių parapijoje, Tilžės apskrityje). Abu jo tėvai buvo grynai lietuviai. Tačiau J. Gerulio vaikystėje nesulaikoma germanizacijos banga jau buvo pasiekusi ir Jogaudų kaimą. Ši procesą yra išsamiai aprašęs pats Gerulis straipsnyje "Gimtoji kalba ir dvikalbystė viename Prūsų Lietuvos kaime" (Gerullis 1932 : 59–67). 1914 m. Jogaudų kaime gyveno apie 55 procentai "lietuvių" ir 45 procentai "vokiečių". Po nepilnų dvidešimt metų vos tris senelius galima buvo skirti "lietuviams". Visi kiti kaimo gyventojai jau virtę "vokiečiais". Penkerių metų Gerulis su motina pradeda skaityti vokišką elementorių ir mažąjį Martyno Liuterio katekizmą. O šešerių sulaukęs jau patraukia į vokišką kaimo mokyklą. Su tėvais Gerulis kalbėdavo tik lietuviškai, tačiau su broliu – jau ir vokiškai. Vaikai dar meldžiasi ir vėliau tėvams laiškus rašo lietuviškai, nors tikybos pamokos – visur jau vokiškos.

Pagal seną tradiciją Gerulio tėvas nenorėjo skaldyti savo ūkio. Todėl vienam sūnui turėjo atitekti tėviškė, o antrajam, šiuo atveju Jurgiui, reikėjo pasirinkti vieną iš dviejų kelių – "po žemėmis kasti anglis" arba eiti į mokslius. Jurgis Gerulis nutarė rinktis pastarąjį kelią.

1909 m. jis baigė klasikinę Tilžės gimnaziją ir Karaliaučiaus universitete pradėjo studijuoti afrikanistiką. Tačiau profesorius Adalbertas Bezzenbergeris jį perkalba atsidėti baltistikos studijoms. Lyginamąją kalbotyrą ir klasikines kalbas Gerulis taip pat studijuoja Berlyne, kur jo pagrindinis mokytojas – žymus indoeuropeistas Wilhelmas Schulzė. 1912 m. Karaliaučiaus universitete už lotynų kalba parašytą disertaciją "Apie prūsiškus Sambijos vietovardžius" ("De Prussicis Sambiensium locorum nominibus". Tilsit, 1912) Gerulis gauna daktaro laipsnį ir išrenkamas šio universiteto privatdocentu.

Reikėtų atkreipti dėmesį, jog universitetinės Gerulio studijos truko tik trejetą metų. Tai iš tikrųjų retas atvejis filologijos specialybės mokslininko biografijoje.

Taigi dalis tėvo plano jau įvykdyta. Tačiau tėviškės ir taip skaldyti būtų nereikėjo, nes Gerulio brolis Heinrichas žuvo 1918 metais Vakarų fronte (Moislains bei Péronne), kai iki karo pabaigos buvo belikęs du mėnesiai. Brolio atminimui Jurgis Gerulis paskyrė vieną geriausių savo veikalų "Senovės prūsų vietovardžiai" ("Die

¹ J. Gerulis yra aiškinęs, jog vokiškai savo pavardėje rašęs II dėl to, kad vokiečiai jos netartų *Gerulis*.

altpreussischen Ortsnamen". Berlin und Leipzig, 1922).

Pirmasis pasaulinis karas palieka ryškius pėdsakus ir Jurgio Gerulio gyvenime. Jam tenka kovoti ir Rytų, ir Vakarų fronte. Kovojo pirmose fronto linijose, kelis kartus buvo sužeistas. Vadovavo kulkosvaidžių kuopai. Apdovanotas aukščiausiu vokiečių kariniu apdovanojimu — Geležiniu kryžiumi ir kitais pasižymėjimo ženklais. Gražuolis kronprinco gvardijos karininkas, kovodamas Latvijos teritorijoje, išmoksta ne tik latvių kalbą, bet ir išimtyli Latvijos vokiečio dvarininko dukrą, kuri vėliau, tapusi Gerulio žmona, nuolat prisimins tėvo prarastus dvarus ir jokių simpatijų baltų kraštams, ypač Latvijai, nejaus. Ji ne kartą pareikš, jog toliau Eitkūnų kojos niekada nekels. Net ir vyro kabinete esantis Latvijos žemėlapis ją erzins: "tokios mažos šalies toks didelis žemėlapis".

Po karo Gerulis grįžo į Karaliaučiaus universitetą. Vos tik įsikūręs Kauno universitetas, daugiausia Kazimiero Būgos iniciatyva, kviečia jį profesoriauti šioje lietuviškoje aukštojoje mokykloje. Štai K. Būgos, Vinco Krėvės-Mickevičiaus ir Eduardo Volterio 1922 m. kovo 2 d. pasirašytame, o, be abejonės, K. Būgos rašytame Gerulio mokslinės veiklos įvertinime ("Trumpas dr. phil. Jurgio Gerulio raštų įvertinimas") sakoma: "Nuo karo pabaigos Gerulis veda Karaliaučiaus universito lietuvių kalbos seminariją ir kaipo privatdocentas skaito fakulteto pavestus privalomus kursus iš lyginamojo kalbų kurso. Pernai rudenio p. jį kvietė profesorium lyginamojo kalbų mokslo katedrai Hamburgo universitetas. Šiomet vasario mėn. pradžioje jam pasiūlė Leipzigo universitetas baltiškųjų (aistiškųjų) kalbų ekstraordinatūrą. Nuo tų dviejų pasiūlymų Gerulis atsisakė, manydamas būsiąs naudingas jaunajam Lietuvos universitetui, kuriam geri ir stropūs mokslo darbininkai yra reikalingesni kaip seniems Vokietijos universitetais".

Mūsų universitetui turėti Gerulį yra svarbu ne tik dėl to, kad jis yra lietuvis kalbininkas, bet dar ir dėl to, kad jis yra dar ir k l a s i k a s. Gerulis, kolegiškai mes gausime lotynų ir graikų filologijos katedroms profesorius, galės skaityti lekcijas ne tik dėl lyginamojo kalbomokslinio srities, bet ir atlikti laikinai lotynų ir graikų filologijos profesoriaus priedermes [...]

Gerulis tiek turi kalbos mokslui nuopelnų, kad jis vertas yra būti mūsų jaunojo universito profesorium" (Žukas 1990 : 44–46).

Gaila, tačiau Gerulis vis dėlto pasirinko ne jaunąjį Kauno, bet senąjį Leipzigo universitetą. Galimas daiktas, jog čia ne paskutinį vaidmenį suvaidino jo žmona, nenorėjusi "toliau Eitkūnų kojos kelti". Šiaip ar taip, Leipzigo periodas mokslinėje Gerulio veikloje buvo labai sėkmingas. Šiuo metu jis paskelbė daugelį savo svarbiausių darbų, o baltų kalbotyrai, ypač lituanistikai, daug nusipelnė ir pedagogine veikla. Juk tuo metu Leipzige Gerulio vadovaujami kalbotyros studijos baigė vėliau Kauno universitete Joną Jablonskį ir Kazimierą Būgą pakeitę du mūsų žymieji kalbininkai Antanas Salys ir Pranas Skardžius. Gerulis labai rūpinosi šiais talentingais savo mokiniais. Kai kuriuos lituanistikos kursus jis skaitė tik šiems dviem jau tada kolegų studentų vadintiems "būsimiesiems lietuvių profesoriams" ("künftige litauische Professoren").

Profesoriodamas Leipzige, Gerulis ir pats toliau gilino savo kalbotyros studijas. Pavyzdžiui, jis prikalbėjo garsųjį vokiečių fonetistą Eduardą Siever-

są, jau tada emeritą, jog šis A. Saliui ir Pr. Skardžiui dėstyty eksperimentinės fonetikos kursą. Bent du semestrus kas sekmadienį Gerulis su abiem savo mokiniais eidavo pas Sieversą, kur jie porą valandų svarstydavo lietuvių kalbos kirčius bei priegaides. Jų svarstymai buvo ypač įdomūs ir sėkmingi, nes visi trys šių svarstymų dalyviai buvo skirtingų tarmių atstovai: Gerulis – vakarietis aukštaitis, Skardžius – rytietis subatėnas, Salys – žemaitis salantiškis. Sieverso seminarai ir buvo Gerulio vėlesnių lietuvių kalbos fonetikos tyrinėjimų pradžia (Skardžius 1968 : 215–216)².

Kelias vasaras tirdamas lietuvių kalbos tarmes Gerulis keliavo po Lietuvą. Jis juokaudavo, jog kai "Kauno ponai Palangoje užpakalius šildo", jis su kuprine ant pečių vaikšto po kaimus ir renka lietuvių kalbos faktus. Kartu su žymiuoju norvegų baltistu Christianu S. Stangu kalbos mokslui Gerulis išgelbėjo jau visiškai baigiančią išnykti Rytų Prūsijos lietuvių žvejų tarmę ("Lietuvių žvejų tarmė Prūsiose". Kaunas, 1933; aprašas paskelbtas vokiečių kalba). Drauge su šiuo norvegų mokslininku Gerulis tyrinėjo ir to meto Lenkijos teritorijoje buvusios Zietelos apylinkių lietuvių tarmę. Gaila, Gerulio užrašyta šios tarmės medžiaga neišliko. Tačiau praėjus beveik trisdešimčiai metų (Gerulis su Stangu čia lankėsi 1930 m.) labai vertingus savo tyrinėjimų rezultatus paskelbė Chr. S. Stangas (Stang 1958 : 171–201)³.

Iš pedagoginės to meto Gerulio veiklos ypač reikėtų paminėti Švietimo ministerijos organizuotus, Gerulio vadovaujamus tarmėms tirti kursus Kaune.

1931–1933 m. keturis kartus buvo organizuojami šie kursai. Juos lankė ne tik vėliau pasižymėję lietuvių filologai – Juozas Balčikonis, Vaclovas Baravykas, Julius Būtėnas, Marija Čilvinaitė, Kazimieras Gasparavičius, Napalys Grigas, Zuzana Jonikaitė, Petras Jonikas, Alfonsas Kalnius, Jonas Kruopas, Izabelė Matusevičiūtė, Elzbieta Mikalauskaitė, Jonas Mikeliūnas, Juozas Senkus, Bronė Vosyltė, Aleksandras Žirgulytis, bet ir talentingas, deja, anksti tragiškai pasitraukęs iš gyvenimo latvių kalbininkas Alvilis Augstkalnis, nuo mažens lietuvių kalbą mokėjęs vokiečių kalbininkas, knygos "Klaipėdos krašto lietuviškųjų vietovardžių ir asmenvardžių vokiškos formos" ("Die deutschen Formen der litauischen Orts- und Personennamen des Memelgebiets". Halle, 1936) autorius Walteris Fenzlauer.

Derėtų priminti, jog J. Gerulio ir Chr. Stango knygai "Lietuvių žvejų tarmė Prūsiose" pratarinę parašė ir už kursus Geruliui dėkojo tuometinis Lietuvos prezidentas Antanas Smetona. Aptaręs tarmių reikšmę bendrinei kalbai, nurodęs, jog jos sparčiai nyksta, paraginęs jas tirti, toliau A. Smetona rašė: "Turime savo jaunų kalbininkų, turime jaunų mokytojų, pasklidusių po visą Lietuvą. Jie geriausiai tinka talkon profesoriui J. Geruliui, mielai apsiėmusiam pamokyti, kaip reikia tirti ir rašyti tarmės. Jo, kompetentingo mokslininko, vadovaujama talka, reikia tikėtis, padarys didelį darbą, kurs tarnaus ne tik mūsų rūpinamam praktikos uždaviniui, bet ir kalbų mokslui" (p. III–IV).

Gaila, Vokietijoje išgalėjus naciams dėl politinių priežasčių toliau šie kursai nebuvo tęsiami. Nors kita vertus, 1930 m. iš Leipcigo į Kauno universitetą

² Plg. t.p. Pr. Skardžiaus 1926 m. vasario 12 d. laišką J. Jablonskiui (Laiškas saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje, F 52–252).

³ Plačiau apie šį darbą plg. Vidugiris A. Nauji darbai apie lietuvių kalbos tarmes, *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1959, 2, 239–242.

sugrįžus ir į lietuvių kalbos tyrimą įsitraukus A. Saliui, lietuvių dialektologija smarkiai sutvirtėjo ir jau buvo įmanoma išsiversti be pagalbos iš svetur.

Domino J. Gerulį ir praktiniai lietuvių kalbos reikalai. 1922 m. lapkričio 29 d. laiške, rašytame J. Jablonskiui⁴, jis jaudinasi dėl mūsų rašybos nevienodumo, ragina J. Jablonskį ir K. Būgą rašyti rašybos vadovėlį, nes "rašybos vadovėlis ir netobūlas daug geresnis už tokį, kurs rods be nuotarties bet mūsų vaikų vaikų laikuose išeis". Pareiškia savo nuomonę ir dėl ano metodo rašyti kalbos: "Tamsta paminėjai Žemaitės. Tai žmona, kurios raštai man labai patinka. Rods mes Mažiosios Lietuvos sūnūs daug germanizmy kalboje turime, bet atskirti, kas grynai, kas negrynai kalba, mokame. Žemaitės kalba kuogražiausia. Ji ne dirbtinė. Skaitydamas Šviet. darbą arba kokį kitą šios dienos raštą pykinuos iš be jokio reikalo naujai dirbtų žodžių, sintaksės ir t.t. Pripažinti turiu, tankiai nesuprantu, ką šitie vyrai rašo: *σκοτεινολί ελσιν* (tamsūs yra, A. S.). Iš Žemaitės ir iš Tamstos raštų aš mokinuos tikrai lietuviškai rašyti".

Gerulis, iš pradžių gana neigiamai žiūrėjęs į nacionalsocialistų judėjimą, 1933 m. įstoja į jų partiją (svarbų vaidmenį žengiant šį žingsnį, matyt, suvaidinusi ir jo žmona) ir tampa, galima sakyti, aktyviu pragaištingos Adolfo Hitlerio politikos rėmėju. 1933 m. jis paskiriamas Saksonijos švietimo ministru. Tais pačiais metais tampa Prūsijos Švietimo ministerijos Aukštųjų mokyklų departamento direktoriumi. 1934 m. Gerulis palieka šį postą ir sugrįžta į Karaliaučiaus universitetą. Gerulio mokinio profesoriaus Viktoro Falkenhahno liudijimu, Gerulis padarė tai protestuodamas prieš valdžią (Falkenhahn 1964 : 240). Kiti du Gerulio mokiniai A. Salys ir Pr. Skardžius teigia, kad jų mokytojas "šitose savo pareigose dėl savo karinio griežtumo ilgai negalėjo išsilaikyti" (A. S. ir P. S. 1956 : 187–188). Netrukus Gerulis paskiriamas Karaliaučiaus universiteto rektoriumi. Bet ir iš čia dėl partinių rietenų perkeliamas į Berlyną. Nuo 1937 m. jis eina Berlyno universiteto ordinarinio profesoriaus pareigas ir kuruoja vokiečių naujai įsteigtą Ukrainiečių mokslinį institutą.

Įsivėlęs į politinę veiklą, po 1933 m. Gerulis beveik nepaskelbia jokių svarbesnių publikacijų. Tačiau ir šiuo metu reikšminga jo pedagoginė veikla. Be kita ko, Berlyno universitete rūpestingai jo globojami studijuoja būsimieji mūsų kalbininkai Jonas Kabelka, Izabelė Matusevičiūtė, Elzbieta Mikalauskaitė.

Artimi draugystės ryšiai Gerulį siejo su mūsų literatūros klasiku Antanu Vienuoliu. Ši draugystė ypač sutvirtėjo, kai A. Vienuolis 1929 m. savo kelionių po Europą metu ilgesnį laiką praleido Leipgig. Gerulis jam sudarė sąlygas klausyti kai kurių Leipgigo universiteto profesorų paskaitų, naudotis universiteto biblioteka. Drauge juodu keliavo po artimesnes ir tolimesnes Leipgigo apylinkes, aplankė netoli Naumburgo esančią garsiąją Šulpforto (Schulpforte) gimnaziją. Net Gerulio sūnus panoro su A. Vienuolio sūnumi keistis pašto ženklais. Gerulis pataria Vienuoliui rašyti istorinį romaną, tik gal geriau ne apie Vytautą, bet apie Jogailą: mat A.

⁴ Laiškas saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje (F 52–199).

Vienuolis geriau supras aukštaičio būdą, o Vytautas jau daugiau žemaitis. Gerulis taip pat rūpinosi A. Vienuolio giminaičio, tada dar Kauno universiteto studento Rapolo Šaltenio ateitimi. Susipažinęs su "Jaunojoje Lietuvoje" (1929 m. Nr. 8, p. 17–22) jo paskelbtu straipsniu "Sturm und Drang", Gerulis stengiasi jam sudaryti sąlygas studijas tęsti Graco universitete Austrijoje. 1926 m. Gerulis lankėsi pas A. Vienuolį Anykščiuose (Vienuolis 1988 : 95–96, 111–119, 609–612; Šaltenis 1982 : 150–151; 1991 : 166–167; 1994 : 115–116).

Įvairiomis progomis Gerulis lietuviams yra padaręs ir kitokių paslaugų. Štai prezidentas A. Smetona Jonui Puzinui, prisidėjusiam prie jo raštų parengimo, siūlo studijuoti archeologiją, pažadėdamas Švietimo ministerijos stipendiją. Iš pradžių J. Puzinas nori važiuoti į Karaliaučių. Tačiau Gerulis pataria vengti Karaliaučiaus, nes dėl Klaipėdos krašto ten prieš Lietuvą ir lietuvius susidariusios nepalankios nuotaikos. Taip Gerulio patartas J. Puzinas 1930 m. išvyksta į toliau nuo Klaipėdos krašto esantį Heidelbergo universitetą (Mažiulis 1983 : 14–15).

Apskritai mūsų žymusis archeologas, kuris, be kita ko, Kauno universitete iš pradžių studijavo filologiją, su Geruliu yra gana artimai bendravęs. Drauge su Geruliu jis užrašinėjo lietuvių kalbos tarmių faktus. Tačiau įdomiausia, kad J. Puzinas buvo tam tikras ryšininkas tarp Lietuvos prezidento Antano Smetonos ir Gerulio. Mat A. Smetona, kaip ir kadaise Kazimieras Būga, norėjo kaip nors įkalbėti Gerulį, kad šis persikeltų darbuotis į Kauno universitetą. Šiuo klausimu J. Puzinas su Geruliu tarėsi ne tik Karaliaučiuje, bet ir Leipcige. Geruliui buvo pasiūlytas didesnis negu kitiems Kauno universiteto profesoriams atlyginimas, ir jis jau buvo pasiryžęs keltis į Kauną. Tačiau visus planus išardžiusi žmona. Gerulis aiškinęs J. Puzinui, kad jeigu jo žmona būtų buvusi Vokietijos vokiečių, tokiam vyro žingsniui ji tikriausiai nebūtų prieštaravusi, bet ji buvo Latvijos vokiečių...

J. Puzinas iš savo susitikimų su Geruliu prisimena įvairių įdomių detalių. Štai būdamas Karaliaučiaus universiteto rektoriumi, Gerulis didžiūdavosi, jog pirmasis šios aukštosios mokyklos (tada vadinamojo partikuliario) vadovas buvo lietuvis Abraomas Kulvietis, o paskutinis taip pat lietuvis Jurgis Gerulis. Kai kartą J. Puzinas, dar studentas, Karaliaučiaus universitete norėjęs aplankyti Gerulį, prie jo kabineto durų sėdėjęs sargas J. Puziną perspėjo, jog rektorius užimtas: pas jį esąs vieno fakulteto dekanas. J. Puzinas įteikė savo vizitingą kortelę, ir anas interesantas greitai išėjo iš kabineto. "Paikas vokiečiai gali palaukti. Mes turim pasikalbėti", — pasakęs Gerulis (Jankus 1979 : 207).

Antrąjį pasaulinį karą Gerulis sutinka kaip vokiečių armijos majoras. Iš pradžių jis buvo numatytas kovai Vakarų fronte — prie garsiosios Zygfrydo (Siegfried) linijos turėjęs vadovauti zenitinės artilerijos daliniui. Tačiau karą vis dėlto jam teko praleisti Rytų fronte, kur jis nuo 1941 m. vadovavo Rytų Abwehro (ryšių tarp kariuomenės ir nacionalsocialistų partijos) skyriui. Karo metu Gerulis daugiausia gyveno Vilniuje. Čia kartais lankosi Lietuvių kalbos institute, susitinka su savo buvusiais mokiniais, profesorium Juozu Balčikoniu, jaunesniosios kartos kalbininkais, siūlo jiems disertacijų temas. Vilniaus universiteto bibliotekoje suranda svarbų latvių kalbos paminklą — 1640 m. Georgo Elgerio "Evangelijų ir epistolų" rankraštį. Po karo šį rankraštį Gerulio žmona perduos profesoriumi Chr. S. Stangui, kuris jį įteiks karo audros atbloktam į Švediją latvių filologui Karliui Draviniui, ir šis jį rūpestingai išleis, paskyręs Gerulio atminimui (Dravinskis 1961, 1976).

Prie Ilmenio ežero, netoli Velikije Luky, žūsta vokiečių armijos karininkas Ge-

Julio sūnus Herbertas, į kurį tėvas buvo dėjęs tiek daug vilčių. Kai Lietuvių kalbos instituto darbuotojai jam pareiškia užuojautą, Gerulis, kažkur į tolį žvelgdamas, ištaria, jog jis jau buvo vokiečių...

Rytų fronte Gerulis susitinka ir su V. Falkenhahnu, dabar kažkurio vokiečių dalinio štabo vertėju. Kartu juodu važiuoja apžiūrėti Rusijos piliakalnių.

Kai vokiečiai Vilniuje suėmė Balį Sruogą, jo žmona Vanda Daugirdaitė-Sruogienė kreipėsi J. Gerulio pagalbos. Kažką jis jai pažadėjo. Vincas Krėvė-Mickevičius laiške (1944 m. pavasaris) V. Daugirdaitės-Sruogienę guodė: "Džiugina mane, kad yra vilties dėl Balio. Jei profesorius Jurgis pasakė, manau, kad yra pamato tikėti. Laikau jį rimtu žmogum, ir jei jis pasakė, kad jam pažadėta, galima visai tuo tikėti" (Krėvė 1981 : 132).

V. Daugirdaitė-Sruogienė 1979 m. liepos 18 d. laiške Algiui Samulioniui prisimena: "1944 m. pavasarį sužinojau, kad jis atvažiavo į Vilnių. Su juo buvau pažįstama, nors labai nedaug [...] Kur buvom susitikę — miglos: kažkoks apytamasis kambarys, lyg kažkokie raštinės baldai. Kalbėjo stovėdamas ir neilgai. Bet ką jis sakė, tai įsirėžė mano atmintin ir neišblėso. Atsimenu pažodžiui: "Atrodo, kad aš greit užimsiu Jaegerio vietą. Tada Lietuvoje bus viskas kitaip [...] Toliau jis man taip pat aiškiai pasakė, kad kai aš einu kalbėt su vokiečiais, turiu nepamiršti, kad esu "Frau Professor" ir privalau laikytis išdidžiai, nesizeminti [...] Dar Vokietijoje jis mums su Dalia padėjo, davęs rekomendaciją, kad Dalia būtų priimta į ligoninę gailestingųjų seserų mokyklon Greifsvaldo universitete"⁵.

J. Gerulio ištikimybė vokiečių valdžiai tikriausiai niekada nesvyravo. Pr. Skardžius prisimena, kai Gerulis su pasipiktinimu kalbėjo apie buvusį savo mokinį Praną Germantą (Meškauską)⁶. Mat šis, kadaise pasižadėjęs dirbti vokiečiams, jų okupacijos metais Lietuvoje ėmęs veikti prieš juos. Pasak Gerulio, jis esąs tikras idiotas. "Šitoks junkeriškas vokiečių majoro, kad ir lietuvių, galvojimas mane kiek apstulbino, ir aš jam nieko neatsakiau. Bet ši žinia buvo lemtinga: griežtai pasipriešinęs Lietuvos jaunimo mobilizacijai, Pr. Germantas buvo areštuotas ir išvežtas į Stuthofo koncentracijos stovyklą" (Skardžius 1974 : 323— 324).

Vieną kartą Lietuvių kalbos institute Gerulis net įrodinėjo, kad jo pavardė yra kilusi ne iš žodžio *gėras*, bet iš vokiečių kalbos asmenvardžio *Gerhard* (Skardžius 1970 : 270)⁷.

⁵ Su laišku straipsnio autorių supažindino A. Samulionis.

⁶ Pranas Germantas (Meškauskas), 1903.XII.3 — 1945.IV.22), tragiškai žuvusio lituanisto Kosto Meškausko (1906—1932) brolis, buvo išvykęs į Leipcigą studijuoti kalbotyros. Tačiau čia J. Gerulio patartas pasirinko disertacijos temą "Liaudies papročiai lietuvių šeimos gyvenime". 1936 m. disertaciją apgynė, bet, anot Pr. Skardžiaus, nebuvo patenkintas nei pačiu J. Geruliu, nei savo disertacija. 1941 m. vokiečiams užėmus Lietuvą, Pr. Germantas buvo paskirtas Švietimo generaliniu tarėju. Eidamas šias pareigas, jis labai stengėsi išsaugoti Lietuvos mokyklas, ypač rūpinosi Vilniaus krašto švietimu. 1943 m. už pasipriešinimą mobilizacijai į vokiečių kariuomenę suimtas. Kalintas Vilniaus, Kauno, Tilžės, Karaliaučiaus, Marienburgo kalėjimuose, Stuthofo koncentracijos stovykloje. Čia ypač pasižymėjo "valenrodišku saktumu" gelbėdamas kalinius (plg. S. Yla. Žmonės ir žvėrys Dievų miške. Kaunas, 1991). Mirė šiltine. Kūnas buvo sudegintas Stuthofo krematoriume. Tačiau kaliniai pavogė pelenus ir vėliau palaidojo vienose Kopenhagos kapinėse.

⁷ Mažosios Lietuvos lietuviai iš tikrųjų yra vartoję vokiečių *Gerhard* lietuvišką formą *Gerulis*. Tačiau Lietuvoje gausiai paplitusios pavardės *Gerulis*, *Gerulaitis*,

Nemaža Gerulis yra bendravęs su žymiuoju latvių baltistu Janiu Endzelynu. Šis Gerulį, kaip specialistą, matyt, labai vertinęs. Tai galbūt liudytų ir tokia detalė, kad J. Endzelynas į savo "Baltų filologijos įvadą" ("Ievads baltu filoloģijā". Rīga, 1945) šalia kitų žymiųjų baltistų įdėjo ir Gerulio fotografiją. 1943 m. Gerulis atvyko į Latvijos universiteto aula pasveikinti J. Endzelyno septyniiasdešimtmečio sukakties proga (II.22). Atvyko labai išsipuošęs, apsisėmęs "fazano drabužiais" (fazāna tērpā), matyt, vokiečių karininko uniforma. J. Endzelynas prisimindavo, jog šis kolegos apdaras jį smarkiai išgąsdinęs (Liepiņš 1991 : 41).

Kaip doras mokslininkas Gerulis kartais pasirodydavo ir sudėtingomis politinėmis situacijomis. Kai V. Falkenhahnas, tyrinėdamas J. Bretkūno biografiją, randa lotynišką dokumentą, rodantį, jog lietuvių Rytų Prūsijoje gyventa toliau į vakarus, negu pripažįsta oficialusis vokiečių mokslas, ir ateina pas savo disertacijos vadovą klausti patarimo, šis iš tikrųjų randa saliamonišką išeitį. Girdi, disertacijoje apie savo atradimą nieko nerašyk, o kur nors įdėk dokumento faksimilę, cenzoriai pražiopsos, o kam reikės, sužinos teisybę...

Kai Pr. Skardžius nusiuntė Geruliui savo "Lietuvių kalbos žodžių darybą", šis laiške, padėkojęs buvusiam mokiniui už dovaną, parašė "Ich bin satt vom Krieg" ("Aš esu sotus karo") ir pridūrė, kad netrukus pasitrauksias iš kariuomenės ir grįšias prie kalbotyros darbo (Skardžius 1970 :270). Deja, jau buvo per vėlu⁸.

Gana išsamią Gerulio charakteristiką pateikė Valentinas Gustainis savo memuarų knygoje "Be kaltės" (Gustainis 1989 : 7–20). Dar Hitleriui neužėmus valdžios, Gerulis kalbinęs Vincą Krėvę-Mickevičių, kad šis su rimta lietuvių delegacija vyktų į Miuncheną pas tuo metu dar gana izoliuotą Hitlerį pareikšti savo simpatijų ir už tai "Hitleris būtų dėkingas ir, valdžią paėmęs, Lietuvai būtų draugiškas". Tačiau "tas slavas Krėvė-Mickevičius tokio dalyko nesupranta ir nevertina: važiuoti slapta tartinis dėl ateities su Hitleriu griežtai atsisakęs". Šiaip V. Gustainio tautinę ambiciją glostė faktas, jog Gerulis su juo visuomet, net Vokietijos sostinė universitete, kalbėdavo tik lietuviškai. Labai blaiviai Gerulis samprotavęs dėl Lietuvos ir Lenkijos santykių. Jis nepritarė Lietuvos valstybės veikėjams, vokiečiams užpuolus Lenkiją, ginkluota jėga atsiimti Vilniaus kraštą, nes Lietuva, karą vokiečiams pralaimėjus, galinti užsitraukti agresoriaus vardą, o mažai tautai tai labai pavojinga. Tačiau jeigu karą laimi Vokietija, Geruliui Lietuvos likimas aiškus: "Mūsų fiureris parašys jūsų Smetonai atviruką, kur bus pasakyta, kad dabar yra suorganizuota vokiečių Europa ir Lietuva yra jos sudėtyje..."

Tikriausiai dėl Gerulio politinių pažiūrų pašijo jo santykiai ir su Maksu Vasmeriu: Leipce jie buvo artimi draugai, o Berlyne jau ir nesikalbėdavo. M. Vasmeris, kaip žinoma, prisimindamas Jano Baudouino de Courtenay politines pamokas, nacių viešpatavimo metais elgėsi labai garbingai.

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje Gerulis buvo gavęs įsakymą surengti žymesnių lietuvių visuomenės veikėjų pasitarimą. Pasitarimo dalyviai turėjo dar kartą

Gerulskis, vietovardžiai *Geruliai*, *Gerulaičiai*, *Geruliškiai* rodo, kad šie žodžiai, be abejonės, sietini su liet. *gėras*.

⁸ Antrasis pasaulinis karas skaudžiai palietė ir kitus Gerulio kartos žymiuosius vokiečių baltistus. Abiejų sūnų neteko Eduardas Hermannas. Fronte žuvo vienintelis Franzo Spechto sūnus. Pats F. Spechtas 1945 m. žiemą buvo paimtas į senių ir vaikų armiją – vadinamuosius "folkssturmo" būrius ir išsiųstas į frontą, iš kur su nušalusiomis kojomis parsigavo į Drezdeną.

pamėginti paraginti Lietuvos jaunuomenę stoti į vokiečių kariuomenę. Pasitarimas turėjo įvykti 1944 m. rugsėjo 5 dieną Kaltinėnuose. Tačiau Gerulis ir kai kurie kiti dalyviai autoavarijoje buvo sužeisti ir pateko į ligoninę (Laurinaitis 1983 : 23).

Tarybinei kariuomenei užėmus Berlyną, Gerulis, tuo metu gana rimtai sergantis, buvo suimtas savo bute. Tolimesnis jo likimas kol kas nežinomas. Kai buvo statoma garsioji Berlyno siena, Gerulį didžiai vertinęs ir gerbęs profesorius V. Falkenhahnas tada dar gyveno Vakarų Berlyne, o dirbo Rytų Berlyne esančiame Humboldtų universitete. Prieš persikeldamas į Rytų Berlyną, jis nuėjo atsisveikinti su savo mokytojo žmona, tačiau šią rado jau mirusią. Kažkas iš kaimynų V. Falkenhahnui tada pasakojo, jog Gerulio žmoną buvo aplankęs iš Rusijos grįžęs vienas vokietis, kuris kažkur drauge su Geruliu kalbėjęs. Čia ir baigiasi šio talentingo mokslininko, puikaus pedagogo, anot V. Falkenhahno, "Rytprūsių lietuvių kilmės didžiojo vokiečių baltisto", tačiau menko politiko, tragedija. Deja, tokia tragedija ištiko ne vieną Mažosios Lietuvos sūnų. Tai yra ir visai mažai mūsų tautai didelių kaimynų atnešta tragedija.

Kaip minėta, Gerulis savo "Senovės prūsų vietovardžius" dedikavo Pirmajame pasauliniame kare kritusiaŲ broliui. Ten jis įrašė septintajame amžiuje prieš Kristų kūrusio ir savo elegijomis Spartos karių drąsą kėlusio graikų poeto Tirtėjo žodžius:

"Mirtį sutikti gražu pirmojoj gretoj bekovoiant

Vyrui narsiam, dėl savos tėviškės stojus kovon"⁹.

Gerulis galvoje, žinoma, turėjo ne tą savo brolio tėviškę, kuri buvo visai netoli Nemuno, bet tą, kurią poetai sieja su Reinu, Elbe, Oderiu. Su šia tėviške daugiausia buvo susijusi ir Jurgio Gerulio veikla. Tačiau savo darbais Jurgis Gerulis daug nusipelnė ir Nemuno kraštui. Už tai šio krašto žmonės jam bus visada dėkingi. Čia jo atminimas galbūt išliks net ilgiau negu anoje tėviškėje, už kurią juodu su broliu "stoją kovon"¹⁰.

LITERATŪRA

- A. S. ir P. S. 1956 : Gerulis Jurgis. — *Lietuvių enciklopedija*, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 7, 187—188.
- Draviņš K. 1961, 1976: *Evangelien und Episteln ins lettische übersetzt von Georg Elger...* hrsg. von Kārlis Draviņš, Lund, 1—2.
- Falkenhahn V. 1964: Zu den Anfängen der Baltistik. — *Beiträge zur Geschichte der Slavistik*, Berlin, 239—266.
- Gerullis G. 1932: Muttersprache und Zweisprachigkeit in einem preussisch-litauischen Dorf. — *Studi Baltici*, 2, 59—67.
- Gustainis V. 1989: *Be kaltės*, Vilnius: Mintis.
- Jankus J. 1979: Jonas Puzinas apie save ir kitus. — *Aidai*, 4, 141, 206—208.
- Krėvė V. 1981: V. Krėvės laišakai. — *Literatūra ir kalba*, 17, 9—132.
- Laurinaitis S. 1983: Tėvynės išdavikų krachas. — *Laikas ir įvykiai*, 17, 20—23.

⁹ Vertimas iš: V. S. Sergejevas. Senovės Graikijos istorija. Vilnius, 1955, 146.

¹⁰ Autorius, rašydamas šį straipsnį, pasinaudojo vienu kitu Gerulio biografijos faktu, girdėtu iš Gerulio mokinių: J. Butėno, V. Falkenhahno, J. Kabelkos, E. Mikalauskaitės, A. Salio, J. Senkaus.

- L i e p i ņ š J. 1991: Laipnums bardzībā. — *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 26, 37—44.
- M a ž i u l i s A. 1983: Prof. Dr. J. Puzinas ir jo mokslinis palikimas. — Jonas Puzinas. *Rinktiniai raštai*. Chicago: Lituanistikos instituto leidykla, 1, 13—22.
- S k a r d ž i u s Pr. 1968: Lietuvių kalbos dialektologija. — *Aidai*, 5, 215—218, 240.
- S k a r d ž i u s Pr. 1970: Prof. J. Gerulis ir jo likimas. — *Aidai*, 6, 270.
- S k a r d ž i u s Pr. 1974: Dar šis tas apie Pr. Germantą. — *Aidai*, 7, 323—324.
- S t a n g Chr. S. 1958: Die litauische Mundart von Zasėčiai im Gebiet von Wilna. — *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap*, 18, 171—201.
- Š a l t e n i s R. 1982: *Vienuolio gyvenimo pėdsakai*, Vilnius: Vaga.
- Š a l t e n i s R. 1991: *Jau skleidės burės*, Kaunas: Šviesa.
- Š a l t e n i s R. 1994: *Tikras netikras A. Vienuolis*, Kaunas: Šviesa.
- V i e n u o l i s A. 1988: *Raštai*, 6(2), Vilnius: Vaga.
- Ž u k a s V. 1990: Prof. Jurgio Gerulio darby charakteristika. Parengė Vladas Žukas. — *Gimtoji kalba*, 8—9, 44—46.